

Dopis č. 6 (27)

V Praze, 16. března 1978

Vážený a milý příteli,

otevřený dopis Jana Tesaře prof. Jiřímu Hájkovi vyvolal v prvních chvílích víc rozruchu, než jsem očekával. To svědčí o nepřírozené nervozitě řady signatářů Charty 77. Mluvil jsem o věci s řadou svých přátel, s nimiž se znám a s nimiž jsem spolupracoval v nejrůznějších formách po dlouhá léta; jsme všichni zvyklí na dlouhé a tvrdé diskuse a nikdy jsme v konfrontaci názorů neviděli něco, co by nás mohlo ohrožovat. Nepropadli jsme proto panice, že se Charta začíná rozvážet a rozsypávat; to jenom někteří signatáři, kteří nemají naše zkušenosti, se obávají něčeho, o čem my víme, že má vposledku konsolidující a integrující vliv. Zejména svým jiným přátelům, novějším a nejnovějším, totiž komunistům (přesněji exkomunistům) bych chtěl se vším důrazem říci, o čem jsem skálopevně přesvědčen, že touto (a doufám že nikoliv poslední) diskusí a polemikou prokazuje a prokáže Charta 77 víc vnitřní odolnosti a pevnosti než současný politický establishment, který si takovou diskusi a polemiku prostě dovolit nemůže. Únor 1948, jehož 30. výročí jsme nedávno vzpomínali (i když s naprosto jinými myšlenkami a s jiným hodnocením, než bylo oficiální), byl možný v té podobě, v jaké k němu došlo, jenom proto, že diskuse a polemiky v době od května 1945 byly podvázány, že některé politické otázky a témata velké důležitosti byly pro veřejné probírání tabu, a zejména proto, že kompromisy, kterým se politika a politikové nikdy nemohou vyhnout, nebyly předkládány zjevně a zřetelně jako kompromisy, ale jako zásadní program. Nejenom že veřejnost byla klamána, ale představitelé nekomunistických stran klamali sami sebe, politicky řádně nepracovali, spoléhali se na neexistující nebo shnilé opory a byli nakonec překvapeni, zaskočení a neschopni okamžité, pohotové a promyšlené reakce. Mocenský zvrát byl tehdy nejenom důsledkem protidemokratických metod komunistů, ale stejně tak i důsledkem nepřipravenosti a neschopnosti ostatních stran, a ovšem i panického strachu i netečnosti nejširších vrstev obyvatelstva. Rudé právo vzpomnělo zcela právem té skutečnosti, že došlo pouze k jedinému masovějšímu protestu, totiž pražských vysokoškolských a zčásti středoškolských studentů (přičemž ovšem není pravda, že šlo převážně o reakcionáře a svedené; reakcionářů bylo jinde ve společnosti mnohem víc - a svedení si obvykle počínají zcela jinak, než jak si počínali studenti tehdy). Jsem přesvědčen, že kdyby bývali komunisté dosáhli své politické hegemonie (tj. i tak daleko kdyby to došlo) za aktivní a účinné kontroly a bdělosti ostatních stran, nemuselo dojít při podstatně stejném ekonomickém a společenském vývoji k oněm známým excesům, označovaným eufemicky jako „politické deformace socialismu“. Obyvatelstvo naší republiky se ve své převážné většině chovalo jako

zmatená, zastrašená, politicky nevzdělaná a bezcharakterní masa, jejímž hlavním orientačním principem byly reminiscence na protektorát a nacistickou okupaci. Ovšemže bylo šokováno nesčetnými politickými procesy, od velkých monstrprocesů počínajíc až po tisíce procesů s tzv. kulaky, bývalými „podnikateli“ (za což byli považováni i všichni malí živnostníci) atd. atd., ale k zastrašování jsou zapotřebí vždycky dvě strany – a ochota k tomu, nechat se zastrašit, tu byla veliká. Proto také dnešní argumentace pravičáků např. ve Francii, že tzv. eurokomunistům se nesmí důvěřovat a na jejich sliby že nelze spoléhat, protože to jsou jen předvolební taktické manévry, kdežto ve skutečnosti že připravují zase jeden puč, tedy tato argumentace je demagogická. Tak jako jaro 1968 nutně muselo probíhat jinak než známé události v Maďarsku v r. 1956, protože historické podmínky byly jiné, tak by se události vyvíjely zase jinak v dnešní Francii nebo Itálii, i kdyby komunisté se socialisty nebo dokonce sami mohli v důsledku volebního vítězství postavit svou vládu. A zase by to samozřejmě do velké míry záviselo na nekomunistických stranách a vůbec na celku občanstva. Vždyť všechno záleží na tom, zda si druhé země jsou schopny vzít nějaké poučení z postupu komunistů v zemích Východní Evropy brzo po válce, z roku 1956 v Maďarsku a v Polsku, z tzv. kádárizace v Maďarsku a naproti tomu selhání Gomulky v Polsku, z průběhu roku 1968 u nás před intervencí i po ní, ale třeba také z politického vývoje ve Finsku atd. atd. Kdyby se nekomunistické strany orientovaly na zvyšování politického vzdělání a uvědomělosti občanů a především svého vlastního voličstva a členstva, nemusely by mít tolik obav. Ale situaci charakterizuje především to, že tyto strany se raději uchylují k nejrůznější demagogii a k nedemokratickým politickým praktikám (viz např. ostudný „Berufsverbot“ v NSR apod.) – čímž ve skutečnosti zajišťují vítr plachtám levičáků; je to důkaz, že tzv. demokratické strany spoléhají nakonec hlavně na mocenské prostředky a demokracii považují za celkem slušný vývěsní štít, aniž by demokratickým principům vskutku důvěřovali a na zdravý úsudek politicky vzdělaného občanstva podstatněji spoléhali.

Ani u nás nebylo nikdy řečeno dost jasné slovo, a to ani před rokem 1968, ani po něm. Vzpomínám na velmi zajímavou knížku Miroslava Kusého *Filozofia politiky* z roku 1966, kterou jsem recenzoval v *Plameni*. Zevrubnější rozbor jsem poslal do *Kultúrného života*, kde však nebyl otištěn. Snad mi promineš, když sám sebe ocituji: „V závěrečné kapitole o úloze strany v řízení společnosti se Kusý zabývá otázkou opozice v socialistické společnosti. Ukazuje především, že v historických podmínkách Sovětského svazu a lidových demokracií bylo pro zabezpečení moci v rukou dělnické třídy nezbytné likvidovat antagonistickou opozici (str. 210). To se také stalo a dnes už je to faktický stav. Je sice pravda, že z různých hledisek je možno kritizovat průběh tohoto likvidačního a sjednocovacího procesu a moralizovat nad ním. Je možno se ptát, zda likvidace všech opozičních sil

musela např. u nás probíhat právě tím tempem, právě těmi prostředky atd. A Kusý pak dodává: „Ať už historie zváží tyto otázky jakkoliv, na skutečném stavu dneška se tím nic nezmění; a právě s tímto stavem je třeba počítat při reálném hodnocení věcí“ (str. 212). Pod čarou pak poznamenává: „Toto reálné hodnocení dneška není dogmatem pro všechny časy. Náš postoj v dalších etapách vývoje socialismu může záviset od mnohých okolností.“ Vzniká tak otázka, zda lze takovýto přístup ke skutečnosti považovat za filosoficky legitimní. Jaká to je filosofie, která „reálně-politicky“ bere na vědomí daný stav a ponechává historii na posouzení, zda tento „daný stav“ lze hodnotit kladně nebo záporně a zda je možno dát absolutorium politice, která k tomuto stavu vedla a která za tento stav nese odpovědnost?“ A pak se ještě zmiňují o problematičnosti výměru diferencí mezi opozicí antagonistickou a neantagonistickou, i o tom, že pod ideologickou zástěrkou „antagonističnosti“ byl terčem útoku tzv. titoismus, byla likvidována sociální demokracie, ale dokonce na poli vědy tzv. mendelismus-morganismus, v literární vědě strukturalismus apod., a zejména také veškerá nemarxistická filosofie, ale - nezbytně - i filosofie marxistická (tehdy bylo možno uvést zejména z našich poměrů jmen podstatně méně než dnes). A docela nakonec jsem uzavřel, že Kusého „chyba není ani tak v teorii, ve filosofii politiky, jako spíš v polovičatosti nebo alespoň nedotaženosti konkrétní politické angažovanosti Kusého filosofie, tedy v ‚politice filosofie‘. Není to jeho osobní nedostatek; spíše sdílí toto manko s celou jednou širokou frontou filosofů, umělců, publicistů, politiků a dalších veřejných pracovníků naší dnešní společnosti. Tváří v tvář této frontě lze volnou parafrází Marxova výroku prohlásit: Naše společnost se může emancipovat od dogmatismu (a všeho, co k němu patří) jen tak, že se zároveň emancipuje od všeho částečného překonání dogmatismu.“

Prof. Jiří Hájek ve svém interview pro Spiegel odpovídal na otázky, které posunovaly do popředí témata, o nichž se v posledních letech u nás moc nemluví a nediskutuje. Přesto jde o témata, která v jiném kontextu jsou zcela aktuální. Tak na otázku, zda v reformním komunismu z r. 1968 existovala úloha pro sociální demokracie, čteme odpověď zápornou: „podle mého názoru ne. Právě naše historická a geografická pozice neposkytovala pro obnovení soc. dem. strany v ČSSR žádný prostor.“ A Hájek podotýká, že to často říkal tehdy a že svůj názor nemůže změnit ani nyní. Také o několik řádků výše čteme Hájkův poukaz na to, že „naš demokratizační proces se konal za určitých geografických a historických podmínek, to bychom neměli nikdy ztrácet ze zřetele.“ Na této formulaci mi těžce vadí především její geografická a historická nekonkrétnost, dovolující, aby si čtenář dosadil podle svého gusta a podle svého politického stanoviska to, co zůstává nevysloveno. Kdo chce, může si za ony „geografické a historické podmínky“ dosadit sovětské spojence, o nichž Hájek mluví hned na začátku. Tam mu byla položena otázka, zda podle jeho mínění bylo snad možné zabránit

intervenci ze srpna 1968; a Jiří Hájek odpovídá: „Kdo to může vědět? Nám bylo velmi málo známo z myšlenkového pochodu našich sovětských spojenců.“ Z této odpovědi lze usoudit, že prof. Hájek buď oněmi „geografickými a historickými podmínkami“ nemyslel Sovětský svaz (a ostatní země socialistického tábora, které se intervence zúčastnily), anebo že si byl sice jist, že sovětské vedení by obnovu sociální demokracie nepřipustilo, ale že si jinak není jist, co vlastně onu intervenci vyvolalo (neboť kdyby to věděl, věděl by zároveň, jak bylo možno intervenci předejít). Jiří Hájek mohl mít také na mysli podmínky vnitřní (ovšem jen historické; nedovedu si představit, co by mohl mít na mysli pod „vnitřními geografickými podmínkami“), např. fakt, že sociální demokracie přestala brzo po únoru existovat jako samostatná politická strana. V tom případě však nelze argument uznat, neboť sociální demokracie (podobně jako komunistická strana a řada jiných stran) přestala existovat také po pádu republiky a byla obnovena po válce. Mohlo by se také uvést, že k obnovení, resp. k vytvoření nové sociálně demokratické strany nebylo především dost vnitřních sil a vůbec dost vůle mezi lidmi; nebo také že vedle reformních komunistů a jejich programu nebylo prostě místa pro sociální demokraty. Ale ani jeden z těchto argumentů neobstojí; je vnitřní věcí sociálnědemokraticky orientovaných občanů, mají-li či nemají-li dost vůle a chuti k obnově stranické organizace – ostatně Hájek mluví výslovně o prostoru pro takové obnovení. Druhý argument má v sobě kus absurdnosti: že by v zemi demokratického socialismu nemělo být dost prostoru pro sociální demokracii? Spíš by tu mohly mít váhu obavy, že když se pozice komunistů tak dalece přiblíží pozicím sociálních demokratů, je vlastně zakládání sociální demokracie určitým nebezpečím, že dojde k rozštěpení toho, co tenkrát pod tlakem „splynulo“. Ale to je pak věc spíš zásadní než otázka „geografických a historických podmínek“; jestliže Mlynář se před časem (ještě když byl v Československu) pokusil dokazovat, že eurokomunismus navazuje na myšlenky pražského jara 1968, není nejlepším doporučením problematizovat možnost existence samostatné sociálně demokratické strany programově. Ale jestliže likvidace sociální demokracie po únoru 1948 byla politickou chybou (z hlediska reformních komunistů), je polovičatostí být proti napravení této chyby. Atd. atd. Samozřejmě, to jsou všechno mé konstrukce; nic z toho prof. Hájek neřekl. Ale to se mi právě nezdá fair, když užívá zaklínadla „geografické a historické podmínky“. Bylo by mi milejší, kdyby řekl, že byl tehdy a je i dnes proti obnově sociální demokracie; na to měl a má právo, které respektuji, i když nesouhlasím. Zvláště pak nedovedu pochopit, že Hájek považuje určitý pluralismus v rámci Národní fronty v roce 1968 za celkem realistický, a to pluralismus nevylučující (!) existující politické strany, ale vylučující vznik strany nové. Vždyť sociální demokracie je programově bližší komunistům než třeba strana socialistická nebo dokonce lidová.

Cožpak je možno vzít vážně myšlenku, že tyto dvě „existující“ strany mohou být politicky oživeny jako fungující samostatné strany, zatímco pro sociální demokracii tu není prostor? Prof. Hájek také mluví o tom, že komunistům bylo v roce 1968 jasno, že vývoj nebude probíhat idylicky, že bude třeba bojovat „proti jistým extrémům, které si demokratický vývoj představovaly bez hranic“, že půjde o proces, „který v sobě měl i určité explozivní elementy“. Je možno v pokusu o obnovení sociální demokracie vidět požadavek bezbřehé demokracie? Představovalo těch pár sociálních demokratů, žádajících obnovu strany, nějaké „explozivní elementy“? Jistě nikoliv. Jestliže na otázku, zda se pražští reformátoři poznávají v tzv. eurokomunismu a co je spojuje s programem KSI, KSF a KSS, Jiří Hájek odpovídá, že je to „především myšlenka, že socialismus v průmyslově vysoce vyvinuté zemi, ve vyvinuté společnosti, nemůže fungovat bez demokracie“, pak opravdu nevím, jak se může vyhnout zároveň důsledku této téze, totiž že socialismus ve vyvinuté zemi nemůže existovat např. bez sociální demokracie, pokud tu žijí lidé, kteří ji chtějí založit nebo obnovit. Prof. Jiří Hájek je pro demokracii, ale demokracii nikoliv bezbřehou, nýbrž omezenou. Neříká sice, kde on sám ty meze vidí, ale mluví o geografické a historické pozici. To je velmi vágní a dovoluje to dokonce interpretaci, do níž se klidně vejde současný etablovaný režim. Nevyjadřuje to žádnou politickou koncepci ani linii, a to ani individuální, ani skupinovou. Slova jako „jisté extrémy“ nebo „určité explozivní elementy“ ve skutečnosti nic „jistého“ ani „určitého“ neznamenaají; jsou spíše jen jakýmsi rituálním zažehnaváním. Tím je ostatně také zmínka o Národní frontě, zmínka o to problematičtější, že mlčením přechází leta trvající deformovanou a korumpovanou podobu této instituce, která se vymkla svému původnímu poslání a stala se nástrojem omezování a likvidace řady demokratických prvků, zaručených ústavou i zákony.

Nerad bych vzbudil dojem, že otázka obnovy sociálně demokratické strany mi nějak zvlášť v roce 1968 ležela nebo dokonce ještě nyní leží na srdci. Dívám se na tuto otázku spíš principiálně a považuji ji dnes stejně tak jako před deseti lety za něco jako lakmusový papírek pro přezkoušení každého demokraticky míněného a předkládaného socialistického programu. Je mi jasné, že naše společnost může být politicky demokratizována jen postupně, a tudíž z počátku na základě četných kompromisů. Není mi také neznámo, že ne všichni komunisté (a to jak u nás, tak ve světě) jsou o nutnosti opětné demokratizace socialistického programu a socialistické skutečnosti opravdu přesvědčeni. Vím konečně, že prof. Hájek mluvil v interview jako politik. Přesto však mám za to, že za určitých „geografických a historických podmínek“ politik nejen může, ale někdy přímo musí rezignovat na tzv. realistický odhad toho, co je „možné“ a musí se postavit napříč. Vrátím se k tomuto tématu ještě jindy; tady bych chtěl jenom zmínit, že náleží i k dobrým komunistickým tradicím postavit se

čelem proti neblahému politickému vývoji a vzdorovat katastrofě i za cenu nejtěžšího ohrožení (nejen osobního). A to nejenom v případě, že katastrofa hrozí odjinud, např. ze vzednuté vlny fašismu, ale i když jde o katastrofu, za niž jsou odpovědni sami komunisté a do níž se řítí svou vinou samo jejich hnutí. Svým politováníhodným selháním prokázali přední čeští komunisté – kulturní pracovníci v době předválečných moskevských procesů prašpatnou službu komunismu a socialismu; byl tu však Teige a na toho bylo a je možno navazovat (žel, většina předních českých kulturních pracovníků si z něho v době československé reprízy příklad nevzala). Několik dní po srpnové intervenci 1968 se z Moskvy vrátili naši představitelé, unavení a zlomení – to připouštím. Ale prokázali prašpatnou službu socialismu a komunistickému hnutí tím, že podepsali. Legendou se stal ten, který nepodepsal – navzdory „politické nutnosti“. Tyto velké příklady se mohou stát vzorem i v situacích „menších“ a běžnějších. Víím, že následování je nesnadné a že navazujících nebude mnoho. Podobně víím, že obnovení demokratického smýšlení a chování v řadách komunistů bude zpočátku záležet jen na nemnohých. Měl jsem však za to, že přes různost východisek i politického zaměření jsme se v Chartě sešli na společné základně: na respektu k lidským a občanským právům, na nutnosti uplatnění obou mezinárodních paktů v našich zákonech a v jejich uplatňování a na zákonné cestě k tomuto cíli. Ale když jsem si přečetl slova Jiřího Hájka, ozvaly se mi pochybnosti. Nakonec by se mohlo stát, že i po jistých změnách k lepšímu by naše nová „historická a geografická pozice“ mohla opět „neposkytnout žádný prostor“ pro některé z nás, občanů druhého řádu. Mám za to, že většina z nás, kteří jsme v této situaci ne deset, ale celých třicet let, by to ještě nějaký ten rok unesla. Ale osobně bych byl velice zarmoucen, kdyby tyto nové hranice demokratického vývoje pomáhali vytyčovat ti, s nimiž se cítím spjat spolupodepsáním Charty 77.

Tvůj

Ladislav Hejdánek